

ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

УДК 159.98

Віталій ПАНОК, доктор
психологічних наук, професор, заслужений
діяч науки і техніки України, директор
Українського науково-методичного центру
практичної психології і соціальної роботи
НАПН України

Дослідження висвітлює реальний стан, умови розвитку функціонування, перспективи вдосконалення, управлінські, кадрові та інноваційно-методичні ресурси психологічної служби системи освіти України, яка успішно розвивається, починаючи з 1991 року, і пройшла кілька важливих етапів свого інституційного становлення. Визначено засадничу мету, завдання, принципи, види, напрями діяльності названої служби, а також окреслена її структурно-функціональна організація, розподіл функцій і повноважень професіоналів, котрі працюють у її штатному розписі, права та обов'язки психолога (практичного психолога) і соціальних працівників як базових одиниць психологічного забезпечення освітнього процесу в середніх і вищих закладах освіти, що охоплює всіх учасників навчання, виховання, соціальної та особистісної самореалізації.

Актуальність теми дослідження. Глибокі зміни системи освіти – прийняття нового Закону “Про освіту”, реалізація Концепції нової української школи, децентралізація державного управління, створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) - поставили завдання опрацювати ефективні стратегію і концепцію розвитку психологічної служби у системі освіти (ПССО) України, забезпечити якісний психологічний супровід освітніх реформ.

Практичну діяльність зі створення психологічної служби у системі освіти було розпочато у 1991 році в Інституті психології ім. Г.С. Костюка АПН України, де був створений центр психологічної служби у системі народної освіти (див. [10; 12; 13; 18; 20; 22]).

Психологічна служба системи освіти—це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої становлять фахівці у царині прикладної психології, соціальної педагогіки і методисти відповідних кабінетів (центрів). *Основною метою діяльності ПССО є забезпечення і підвищення ефективності освітнього процесу шляхом його індивідуалізації та одночасно захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників на підґрунті застосування методів і технологій прикладної психології, соціальної педагогіки, психокультури, психософії. У будь-якому разі ПССО є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-*

психологічних умов для розвитку та саморозвитку особистості. Крім того, служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення психосоціальних умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань середніми і вищими освітніми закладами.

Діяльність ПССО України забезпечується фахівцями-психологами і практичними психологами, соціальними педагогами, консультантами психолого-медико-педагогічних консультацій, методистами, які мають вищу спеціальну освіту. За своїм статусом працівники служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них. Зауважимо, що оновлення національної освіти в цілому потребує й оновлення підходів до організації і методичного забезпечення діяльності ПССО. У цьому напрямку *надзавданням* є формулювання нових візій щодо принципів, структури і змісту діяльності психологічної служби в нових умовах діяльності на засадах теоретичного аналізу досвіду роботи і методологування у сфері прикладної психології [11; 14; 19; 25]. Причому похідними завданнями тут є:

а) визначити найбільш придатні принципи організаційної структури і функціонування ПССО в нових умовах;

б) обґрунтувати організацію змістовних підходів до діяльності названої служби за змінних обставин з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення та розвиток ПССО базується на низці принципів і на баченні її місії, цілей і завдань. Зокрема на викладеному вище розумінні специфіки прикладної психології і психологічної практики та історії розвитку прикладної психології в Україні (див. [1; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 21-22; 25-24]).

Критично опрацьовуючи осмислене науковцями, до базових принципів організації психологічної служби відносимо такі.

Доступність психологічних і соціально-педагогічних послуг для всіх учасників освітнього процесу ЗВО. Отож цей принцип передбачає побудову таких організаційних моделей психологічної служби, які б могли забезпечити надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги учням, студентам, батькам і науково-педагогічним працівникам незалежно від віку, расової, релігійної або національної приналежності, майнового чи соціального статусу, місця проживання, типу освітнього закладу, рівнів емоційного, розумового, соціального, фізичного та духовного розвитку.

Принцип науковості означає, що вся діяльність ПССО ґрунтується на пояснювальних підходах, методології і концептуальних засадах наукової психології. Методи, методики і технології, що застосовуються в діяльності фахівців указаної служби, мають бути науково обґрунтованими, валідними і надійними. Неприпустимо застосування позанаукових, містичних, релігійних, окультних та інших методів і методик, що не пройшли фахової – здебільшого гуманітарної – наукової експертизи. Відтак застосування у

роботі телепатії, астрології, соціоніки, біоенергетики та інших способів пізнання людської дійсності є неприпустимим.

Принцип розвитку вимагає не тільки особливої уваги до об'єктів психологічного впливу – учнів, студентів, батьків і викладачів, а й удосконалення системи управління, методичного забезпечення, мережі закладів психологічної служби відповідно до вимог освітньої практики і реформування системи національної освіти в цілому'. При цьому розвиток організаційної структури ПССО зумовлюється двома групами причин: перша – зовнішніми впливами, до яких належать завдання реформування сфери освіти, соціально-економічні умови, в яких відбувається навчання і виховання молоді, організаційні засади діяльності системи національної освіти, децентралізація системи управління і створення місцевих громад; друга – внутрішні умови: розвиток мережі національної психологічної служби, рівень кваліфікації і професіоналізму її працівників. Останнє уможливорює творче застосування методів і методик роботи, перехід від *клієнтської моделі* соціально-психологічного забезпечення до *розвиткової*, що ґрунтується на глибокому розумінні тенденцій психічного і соціального розвитку учасників освітнього процесу та їхніх взаємостосунків і взаємодій.

Принцип комплексності і системності в наданні соціальної і психологічної допомоги означає, що у її діяльності мають бути поєднані вузька спеціалізація (життєві проблеми – дошкільники, профілактика девіантної поведінки у підлітків, профілізація навчання у старшокласників, робота з батьками учнів, а також методичні і суто процедурні ресурси – гештальт-терапія, позитивна терапія, когнітивно-поведінкова терапія і т. ін.) із певною універсальністю спеціалістів. Поєднання у єдиному технологічному процесі універсальності зі спеціалізацією фахівців забезпечує реалізацію завдань діяльності психологічної служби в цілому.

Міждисциплінарність у наданні психологічної і соціально-педагогічної допомоги означає, що у методиках і технологіях організації соціального і психологічного супроводу учасників освітнього процесу мають бути поєднані не тільки психологічні і соціально-педагогічні методи, а й методи і техніки суміжних наук – соціології, педагогіки, дефектології, дидактики, фізіології, психокультури, психософії.

Структурність і цілісність передбачає функціонування в освітній сфері суспільства єдиної психологічної служби з чіткою структурою, підпорядкуванням і координацією взаємодії окремих її сегментів. Він не суперечить різноваріантності організації підрозділів служби на місцях, але власне конститує службу як єдину складну саморозвиткову систему, що має єдину мету і завдання, методи і підходи до надання психологічної допомоги. В діяльності ПССО застосовуються науково обґрунтовані підходи, узгоджена методологія, єдині стандарти до оцінки роботи окремих підрозділів і фахівців.

Принцип забезпечення професійної підтримки і допомоги спеціалістам психологічної служби. Структурно і функціонально ПССО діє таким чином, що кожен окремий фахівець відчуває методичну підтримку і психологічну .

допомогу, чи то у вигляді супервізії або інтервізії, чи то у формі навчальних семінарів і тренінгів. Важливий напрям професійної підтримки тут – методичні об'єднання спеціалістів служби за окремими напрямками роботи. Водночас основною структурною одиницею вказаної служби є *навчально-методичні центри*. Саме цим психологічна служба в Україні відрізняється від аналогічних служб багатьох інших країн. Так, скажімо, в країнах зі стабільними традиціями надання психологічної допомоги населенню психологічної служби як такої у системі освіти не існує. До прикладу, шкільна рада може найняти на роботу психолога, а може цього не робити. До того ж у його контракті чітко визначається коло тих проблем, на вирішення яких спрямовуються його професійні зусилля (корекційно-розвивальна робота з дітьми, котрі мають труднощі у навчанні, або робота з підлітками, які вирізняються девіантною поведінкою) та ін.

Методичні підтримка і контроль, сертифікація діяльності, захист прав, атестація і дотримання професійних стандартів здійснюють громадські організації психологів – професійні спілки та асоціації. Єдина країна, що має відмінності від інших з позицій організації ПССО, – Ізраїль. Тут на рівні району (округу) функціонують так звані *психологічні станції*, які виконують функції не тільки надання практичної психолого-педагогічної допомоги учням, а й здійснюють методичне керівництво шкільними психологами [2; 6; 8; 10; 15 та ін.].

Вітчизняна система освіти має глибокі традиції в організації діяльності освітніх установ та в управлінні їх роботою (див. [7; 9; 20; 22; 26]). Особливістю нашої системи освіти є чітка структура і підпорядкування як адміністративною лінією, так і за методичною. Адміністративна вертикаль передбачає призначення і звільнення керівників, визначення бюджету та фінансовий менеджмент, атестацію спеціалістів, звітність. В останні роки у цьому напрямку здійснено низку реформ, які наблизили систему освіти до демократичних умов освітнього менеджменту. Скажімо, розширено функції і повноваження батьківського та учнівського самоврядування, призначення і звільнення керівників здійснюється місцевою владою, фінансування освіти реалізується на принципах солідарного бюджету – поєднання кошів центрального і місцевих бюджетів. В умовах децентралізації частка адміністративного управління освітніми закладами помітно зменшується. Натомість спостерігається збільшення потреби у методичному супроводі і підтримці діяльності освітніх установ у цілому і фахівців психологічної служби зокрема. Стосовно методичного керівництва (запровадження стандартів змісту освіти, планування освітнього процесу в закладах, критерії оцінки ефективності навчання та ін.), то місцеві органи управління освітою мають більш широкі повноваження щодо можливостей змінити навчальні плани і програми. Очевидно, що такий стан освітнього менеджменту відповідає сучасному стану розвитку нашого суспільства як в економічних, так і в гуманітарних аспектах.

Вибудовуючи принципи і структуру організації психологічного забезпечення освітнього процесу, ми виходимо з того, що: 1) діяльність

ПССО ґрунтується на принципах, що були наведені вище; 2) структура методичного супроводу і підпорядкування є чіткою і єдиною для всієї країни, передбачає врахування місцевої специфіки і творчого пошуку щодо вдосконалення організаційних форм і методів управління; 3) адміністративно-психологічна служба однозначно прив'язана до структури управління освітою як на центральному, так і на місцевому рівнях; 4) психолог, практичний психолог і соціальний педагог закладу освіти прирівняні до основних працівників даного закладу в усіх відношеннях – заробітна плата, відпустки, педагогічний стаж і т. п.; 5) основною структурною одиницею ПССО є районні (міські) методичні центри, які, власне, і забезпечують повною мірою всі завдання і напрямки діяльності названої служби.

Завдання діяльності ПССО України полягають у:

- підвищенні ефективності освітнього процесу на засадах практичного впровадження новітніх досягнень психологічної науки;
- захисті психічного здоров'я та особистісного суверенітету всіх учасників освітнього процесу;
- сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному зростанню дітей і юні на кожному віковому етапі їх розвитку;
- створенні сприятливих психологічних і соціально-педагогічних умов для формування у вихованців мотивації до самовиховання і саморозвитку;
- забезпеченні індивідуального, особистісно зорієнтованого підходу до кожної дитини, підлітка, юнака на основі їх психолого-педагогічного вивчення;
- профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному та особистісному розвитку здобувачів середньої і вищої освіти.

Основними видами діяльності ПССО є:

діагностика – психологічне обстеження здобувачів освіти, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту та умов індивідуального розвитку дітей і молоді, визначення причин та особистісних проблем, що ускладнюють їхній розвиток і навчання;

корекція – здійснення психолого-педагогічних заходів задля усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей і правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;

реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій або складній життєвій ситуації з метою адаптації та повернення до звичайних умов навчання і життєдіяльності;

профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунків, запобігання конфліктним ситуаціям у освітньому процесі тощо;

прогностика – розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах та життєвих ситуаціях, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні;

проектування – визначення змісту, напрямів та психолого-педагогічних методів стимулювання індивідуального розвитку здобувачів освіти, їхніх груп і колективів, складання на цій основі життєвих планів, проектів розвитку колективу і групи, а також просвітництво, експериментування, психотерапія, оргтехнологія і засобово-інструментальне забезпечення [22].

Діяльність ПССО реалізується у *трьох основних напрямках*:

а) *науковому*, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості дитини, підлітка, юнака чи дівчини з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань в умовах сучасної середньої і вищої школи;

б) *прикладному* (методичному), на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесів навчання, виховання, освіти і самореалізації особистості шляхом розробки методик і технологій роботи психологів і соціальних педагогів, включаючи розробку ними навчальних програм, підручників, їхню професійну підготовку і підвищення кваліфікації;

в) *практичному* (себто як здійснення психологічної практики), що передбачає безпосередню роботу психологів, соціальних педагогів в освітніх закладах.

Структура та управління ПССО. Кожен працівник і підрозділ служби лають подвійне підпорядкування — адміністративно вони підпорядковуються керівнику закладу або органу управління освітою відповідного рівня (директору школи, ректору вищого закладу освіти, завідувачому районним відділом освіти, директору департаменту освіти і науки конкретної області), методично – керівнику психологічної служби району (міста), області.

Загалом ПССО України складається із *чотирьох функціональних рівнів*.

Відділу Інституту модернізації змісту освіти МОН України, який виконує організаційно-управлінські і методичні функції та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, який забезпечує науково-методичне керівництво, бере участь у реалізації стратегії розвитку служби.

Навчально-методичного кабінету (центру) в АР Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських навчально-методичних кабінетів (центрів) вказаної служби; районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) ПССО або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти; практичних психологів і соціальних педагогів освітніх закладів усіх типів та підрозділів зазначеної служби у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації.

Обласні кабінети (центри) психологічної служби створюються Міністерством освіти і науки АР Крим, департаментами освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій; натомість районні (міські) центри цієї служби – районними (міськими) відділами освіти і методично підпорядковуються обласним центрам. Якщо з тих чи інших причин немає можливості створення центру, то у відповідному методичному

кабінеті вводиться посада методиста, який відповідає за діяльність психологічної служби. Відділи освіти районів не можуть створювати міжрайонні центри служби.

ПССО, до якої зазвичай входять психологи, практичні психологи і соціальні педагоги, методично підпорядковується керівнику районної (міської) психологічної служби. У тих випадках, коли освітній заклад підпорядковується обласному управлінню освіти (наприклад: школи-інтернати, заклади профтехосвіти, заклади вищої освіти) психологічна служба такого закладу підпорядковується безпосередньо обласному центру.

Обласні і районні центри можуть функціонувати як структурні підрозділи обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, методичних кабінетів районних (міських) відділів освіти відповідно або діяти як самостійні юридичні особи. Керівник центру підпорядковується безпосередньо керівнику управління (відділу) освіти або його першому заступнику.

Розподіл функцій і повноважень у ПССО. УНМЦ ПССО бере участь у формуванні державної освітньої політики. Зокрема у питаннях розвитку мережі і стандартів діяльності фахівців служби у сфері освіти. Сказане означає виконання низки функцій, а саме: розробка та впровадження в діяльність служби новітніх методів і технологій практичної діяльності, оцінка їхньої ефективності; здійснення науково-дослідної роботи у царині прикладної психології; науково-методичне керівництво службою у системі освіти України; підвищення кваліфікації працівників служби шляхом проведення короткотермінових курсів, тренінгів, семінарів; здійснення методичного контролю за діяльністю служби в цілому, окремих її підрозділів та спеціалістів, супервізія; проведення наукової і методичної експертизи психологічних, соціально-педагогічних і соціологічних методик та технологій, що застосовуються в освітніх установах; організація і проведення психологічної експертизи педагогічних та освітніх інновацій.

Обласні та прирівняні до них центри забезпечують реалізацію державної та регіональної освітньої політики в аспекті соціально-психологічного забезпечення та надання кваліфікованої психологічної, дефектологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу. Це досягається шляхом виконання наступних *основних функцій*.

- науково-методичного керівництва ПССО в кожній області, включаючи систему професійно-технічної, спеціальної і вищої освіти;
- методичного контролю за діяльністю служби кожної області в цілому, окремих її підрозділів та спеціалістів, здійснення супервізії;
- науково-методичної експертизи психологічних, соціально-педагогічних і соціологічних методик та технологій, що застосовуються в освітніх установах;
- моніторингу та оцінки ефективності діяльності психологічної служби окремої області в цілому та окремих її підрозділів;
- розробки і впровадження в діяльність служби новітніх методів і технологій практичної діяльності, оцінки їх ефективності;

- кадрового менеджменту, атестації фахівців служби та участю у підвищенні їх кваліфікації;
- здійснення науково-дослідної роботи у сфері прикладної психології, моніторингів і скринінгів;
- надання практичної соціально-педагогічної, дефектологічної і психологічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Районні (міські) центри є основою психологічної служби. Вони покликані забезпечувати у діяльності відповідної служби району (міста) виконання усіх завдань за всіма напрямками діяльності, що визначені у нормативних документах. Функції районного центру такі: методичний контроль, моніторинг та оцінка ефективності діяльності; кадровий менеджмент, атестація фахівців служби та планування підвищення їх кваліфікації; моніторинг і скринінг у закладах освіти; психологічна експертиза педінновацій; надання практичної соціально-педагогічної, дефектологічної і психологічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Психологічна служба освітнього закладу складається з практичних психологів і соціальних педагогів, що працюють у ньому. Її *функції* такі: надання практичної соціально-педагогічної і психологічної допомоги учням, вчителям, батькам; проведення просвітницьких лекцій, семінарів, інших занять; здійснення консультативно-просвітницької роботи, моніторингів і скринінгів в учнівському і батьківському середовищі, серед педагогів закладу освіти; проведення психологічної і соціально-педагогічної діагностики розвитку особистості; гуманітарної експертизи педагогічних інновацій – методик, методів, технологій; консультування і коректування психічної діяльності учнів, батьків, педагогів; зреалізування соціально-педагогічного патронажу і допомоги учням, які мають проблеми із законом, вирізняються девіантною або адиктивною поведінкою, або тих, хто опинився у складній життєвій ситуації; здійснення психологічного і соціального супроводу дітей з особливими освітніми потребами, обдарованих учнів; профілактика і прогнозування позитивного розвитку як окремої особистості, так і колективів.

Психологічна служба закладу освіти має подвійне підпорядкування: адміністративно вона підпорядковується директору (керівнику) закладу освіти; методично – керівнику психологічної служби району (міста).

Практичний психолог закладу освіти:

- а) бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей та учнівської молоді, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;
- б) проводить психолого-педагогічну діагностику готовності дитини до навчання у період її переходу з однієї вікової групи до іншої;
- в) розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних, статевих, вікових особливостей різних категорій дітей і молоді;
- г) сприяє вибору підлітками професій з урахуванням їх ціннісних

орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя;

д) бере участь у профілактиці злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших узалежнень і шкідливих звичок серед підлітків;

е) здійснює психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки неповнолітніх;

є) формує психологічну культуру вихованців, учнів, педагогів, батьків, консулює з питань психології, її практичного використання в організації освітнього процесу.

Соціальний педагог закладу освіти:

здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;

сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді;

залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян;

бере участь у подоланні особистісних, міжособистісних, внутрішньо-сімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітям, які потребують піклування тощо;

бере участь у наданні психолого-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Статус фахівців психологічної служби. Відповідно до ст. 76 Закону України "Про освіту" психологи, практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні педагоги по роботі з дітьми-інвалідами, методисти за своїм статусом належать до педагогічних працівників і згідно з діючим законодавством користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / [навчальний посібник для вищих навчальних закладів] / В.Є. Бенера. – Тернопіль: ВАТ "ТВПК 'Збруч'", 2008. – 560 с.

2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р. Битянова. – М.: Совершенство, 1998. – 298 с.

3. Выготский Л. С. Проблема возраста / Л.С. Выготский// Собр. соч. В 6-ти т. – Москва.: Педагогика, 1983. – Т. 4. – 268 с.

4. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико- педагогічних консультацій системи освіти України [Електронний ресурс] / упоряд.: Ю.А. Луценко, А.Г. Обухівська, І.В. Луценко, Н.В. Сосновенко.-К.: Укр. НМЦ практи. психології і соц. роботи,

2014. – 1 електрон, опт. диск (CD-ROM); 12 см. – 475 с.

5. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: теорій и практика/ И.В. Дубровина. – М.: Педагогика, 1995. – 192 с.

6. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога : метод, рекомендації / М.П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 36 с.

7. Основи практичної психології: [підручник для ВНЗ] / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – [3-тє вид., стереотип.] – К.: Либідь, 2006. – 536 с.

8. Організація психологічної служби в школі / [уклад. Л.В. Турішева]. – Харків: Вид. група “Основа”, 2012. – 111 [1] с.

9. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3-10.

10. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: [монографія] / В.Г. Панок. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 486 с.

11. Панок В.Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми/В.Г. Панок – К.: Ніка-Центр, 2017. – 188 с.

12. Панок В.Г. Прикладна психологія у педагогічній практиці України / Віталій Панок // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 94-108.

13. Панок В.Г. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи / Віталій Панок // Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С. 135-141.

14. Панок В.Г. Теоретичне обґрунтування прикладної психології / Віталій Панок // Психологія і суспільство. – 2016. – №1. – С. 91-108.

15. Самоукина Н.В. Первые шаги практического психолога / Н.В. Самоукина. – Дубна : ООО “Феникс+”, 2000. – 224 с.

16. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2014-2015 навчальний рік / [Березіна Н.О., Лунченко Н.В., Обухівська А.Г. та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 66 с.

17. Строяновська О.В. Психологічна служба в системі освіти: Практикум з навчального кхрсу для практичних психологів: навч. посібн. / О.В. Строяновська. – К.: Каравелла, 2010. – 176 с.

18. Фурман А.В., Болтівець С.І., Кліщенко В.В., Горностай П.І. Психологічна служба: якій їй бути / А.В. Фурман. С.І. Болтівець, В.В. Клименко, П.І. Горностай // Рідна школа. – 1992, – №11-12. – С. 34-37.

19. Фурман А.В. Вітакультурне обґрунтування практичної психології / Анатолій В. Фурман // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 9-11.

20. Фурман А.В. Вступ до шкільної практичної психології / Анатолій В. Фурман. – К – Донецьк: Ровесник, 1993. – 52 с.

21. Фурман А.В., Надвинична Т.Л. Діагностичний напрям змістовлення діяльності психологічної служби університету / Анатолій В. Фурман, Тетяна Надвинична // Психологія і суспільство. – 2014. – №3. – С.

69-101.

22. Фурман А.В., Надвнична Т.Н. Психологічна служба університету: від моделі до технології / Анатолій В. Фурман, Тетяна Надвична // Психологія і суспільство. – 2013. – №2. – С. 80-104.

23. Фурман А.В. Орієнтири концепції шкільної практичної психології / Анатолій В. Фурман // Радянська школа. – 1992. – №11-12. – С. 37-40.

24. Фурман А.В. Розвивальна діагностика психологічної грамотності педагога. Тест “Хто підніме папірець?” / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 119-152.

25. Фурман А.В. Сфера психології у вітакультурному парадигмальному обґрунтуванні / Анатолій В. Фурман [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті: http://anvsu.org.ua/mdex.files/Articles/furman_vystup.htm, а також: Освіта і управління. – 2007. – Т. 11, №2. – С. 50-56.

26. Фурман А.В. Фундаментальний соціально-психологічний експеримент у школах України: анатомія пошуку / Анатолій В. Фурман// Освіта і управління. – 1997. – Т.1, №3, – С. 39-56.